

А. П. Савков,

к. держ. упр., докторант кафедри державного управління і місцевого самоврядування,
Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові
України

СУБ'ЄКТИ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті йдеться про роль та значення суб'єктів виборчого процесу в Україні. Розглянуто специфіку формування виборчих комісій політичними партіями (блоками) як основними суб'єктами виборчого процесу та доводиться необхідність щодо вдосконалення системи виборчих комісій із внесенням відповідних змін у виборче законодавство України.

Speech goes in the article about a role and value of subjects of electoral process in Ukraine. The specific of forming of election committees is considered by political parties (by blocks) — as by the basic subjects of electoral process and there is a necessity in relation to perfection of the system of election committees with bringing of the proper changes in the electoral legislation of Ukraine.

Ключові слова: виборчий процес, виборчі комісії, суб'єкти виборчого процесу.

Key words: electoral process, election committees, subjects of electoral process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З НАЙВАЖЛИВІШИМИ НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Якісне і регулярне проведення виборів стало однією з базових умов забезпечення прав і свобод громадян України. Вибори як форма безпосереднього народовладдя передбачають участь у них суб'єктів виборчого процесу з певними правами та обов'язками, передбачені виборчим законодавством.

Практика проведення останніх парламентських, місцевих та президентських виборів в Україні, висвітлила ряд існуючих проблем вітчизняного виборчого законодавства щодо діяльності суб'єктів виборчого процесу, зокрема: запровадження пропорційної системи виборів гостро вплинуло на якісний склад представницьких органів — як парламенту, так і органів місцевого самоврядування; право формування виборчих комісій надано тільки політичним партіям (блокам) як основним суб'єктам виборчого процесу, що на практиці не зовсім виправдало себе; неготовність політичних партій (блоків) до якісного виконання повноважень щодо формування виборчих комісій та інше.

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ З ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Проблемам прозорості виборчого процесу, важливість значення у ньому суб'єктів виборчого процесу присвячені наукові праці багатьох вітчизняних теоретиків і практиків, таких як: Бекешкіна І., Завалевська В., Б. Ключковський, М. Рибачук, М. Рябець, М. Ставнійчук, М. Охендовський та інші.

Значна частина робіт науковців і практиків приділена юридичним правам та обов'язкам суб'єктів виборчого процесу відповідно до виборчого законодавства Ук-

раїни, залишаючи поза увагою, на нашу думку, одне з головних їх завдань — формування органів державної влади.

Метою нашої статті є дослідження статусу, порядку формування, значення та повноважень суб'єктів виборчого процесу в Україні.

Для досягнення цієї мети розв'яжемо наступні завдання:

- 1) розгляд кола суб'єктів виборчого процесу та їх основних прав і обов'язків;
- 2) аналіз принципу формування складу виборчих комісій за поданням політичних партій (блоків);
- 3) внесення пропозицій, які передбачали б проведення виборчого процесу в Україні на високому організаційному рівні з дотриманням демократичних засад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виборче законодавство України чітко визначає коло суб'єктів виборчого процесу, зокрема: відповідно до Законів України "Про вибори народних депутатів України" [4], "Про вибори Президента України" [5], "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [6] суб'єктами виборчого процесу є виборці, виборчі комісії, утворені згідно із зазначеними законами або Закону України "Про Центральну виборчу Комісію", політичні партії (блоки), що висунули кандидатів у депутати, кандидати у депутати та офіційні спостерігачі від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу.

Згідно статті 71 Конституції України [10] вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборче право громадянами України — обирати і

бути обраними — не залежить від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Статтею 64 Конституції України передбачено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення, де громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та вільного виявлення при голосуванні.

Громадянам України, які досягли 18 років, право брати участь у виборах і референдумах (активне виборче право) передбачено Конституцією України, яка, у свою чергу, позбавляє права голосу громадян, яких визнано судом недієздатними, тобто виборцем визнається кожен громадянин України, який має активне виборче право — право обирати.

Суб'єктивне пасивне виборче право (право бути обраним) має свої особливості в залежності від виборів. Так, згідно статті 9 Закону України "Про вибори народних депутатів України" депутатом може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років.

Право висування кандидатів у депутати належить громадянам України, які мають право голосу, яке реалізується ними через партії (блоки).

Так, Президентом України, відповідно до статті 9 Закону України "Про вибори Президента України", може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, володіє державною мовою і проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років.

Право висування кандидатів на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується ним через політичні партії та виборчі блоки, а також самовисуванням.

Депутатом та сільським, селищним, міським головою може бути обраний громадянин України, який на день виборів досяг вісімнадцяти років та має право голосу відповідно до статті 70 Основного Закону України.

Варто зазначити, що проектом Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" та сільських, селищних, міських голів" в Україні закладені основи нового порядку виборів: кількість голосів виборець матиме залежно від виду виборів, у яких він бере участь. Як відомо, відтепер вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводяться за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, де одна половина від загального складу відповідної ради обиратиметься за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті.

Друга половина від загального складу відповідної ради обиратиметься за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється відповідно Автономна Республіка Крим, область, район, місто, район у місті.

Громадянин відповідно до виборчого законодавства про місцеві вибори України може балотуватися кандидатом у депутати лише однієї ради або кандидатом на посаду відповідно сільського, селищного, міського голови.

На відміну від виборчого процесу, виборці референдумного процесу мають право ініціювати проведення всеукраїнського та місцевих референдумів. Так, згідно статті 72 Конституції України, всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менше як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менше як по сто тисяч підписів у кожній області.

Вимагати проведення місцевого референдуму мають право депутати місцевої ради (не менш половини від загального складу відповідної ради) або на вимогу, підписану однією десятою частиною громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати участь у референдумі [8].

Організаційне керівництво виборами і референдумами, які проводяться в нашій державі, покладається на виборчі комісії, які, у свою чергу, поділяються на три види: Центральна виборча комісія, окружні та дільничні виборчі комісії.

Центральна виборча комісія як постійно діючий легальний державний орган очолює систему виборчих комісій на всій території України та закордонному виборчому окрузі, здійснює контроль за виконанням виборчого законодавства, розробляє і затверджує кошторис видатків на підготовку і проведення виборів, здійснює контроль за використанням виборчих фондів політичних партій і партійних блоків, утворює виборчі округи, встановлює форми виборчих бюлетенів, а також володіє багатьма іншими повноваженнями на всіх стадіях виборчого процесу.

Комісія здійснює свої повноваження самостійно, незалежно від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб.

Значна та відповідальна роль в організації і проведенні виборів та референдумів у регіонах відведена окружним і дільничним виборчим комісіям, порядок утворення яких врегульований Законами України "Про вибори Президента України", "Про вибори народних депутатів України", "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів", "Про всеукраїнський та місцеві референдуми".

Окружні виборчі комісії створюються Центральною виборчою комісією, вони забезпечують підготовку та проведення виборів депутатів у межах одномандатного округу, створюють виборчі дільниці й дільничні виборчі комісії, реєструють кандидатів у депутати і встановлюють результати виборів по одномандатному виборчому округу, здійснюють підрахунок голосів, поданих на території округу по загальнодержавному (пропорційному) виборчому округу, а також здійснюють інші повноваження, передбачені виборчим законодавством України.

Варто наголосити, що окружна виборча комісія, утворена відповідно до виборчого законодавства з виборів Президента України та народних депутатів України, є

юридичною особою і відповідно є комісією вищого рівня щодо усіх дільничних виборчих комісій на території відповідного територіального виборчого округу з питань виборів Президента України та з питань виборів народних депутатів України. У свою чергу, дільнична виборча комісія не є юридичною особою.

Порядок утворення окружних та дільничних виборчих комісій з виборів Президента України та народних депутатів України, аналіз виборчого законодавства чітко засвідчив, що окружні виборчі комісії з виборів Президента України та народних депутатів України утворюються тільки Центральною виборчою комісією. Окружні виборчі комісії, у свою чергу, утворюють дільничні виборчі комісії. Проте у виборчих законах закладено різний порядок їх утворення. Так, подання кандидатур до складу виборчих комісій на різних видах виборів та строки утворення комісій врегульовані неоднаково, що певною мірою ускладнює реалізацію норм виборчого законодавства учасникам і організаторам виборчого процесу.

Виборче законодавство надало лише політичним партіям (блокам) переважне право підбору кандидатур до складу окружних та дільничних виборчих комісій, однак така практика не зовсім себе виправдувала.

Так, на парламентських виборах 2006 року окружні виборчі комісії утворилися за поданням 43 суб'єктів виборчого процесу. Загалом було внесено 4050 осіб до складу окружних виборчих комісій. З моменту їх утворення до дня виборів Центральна виборча комісія майже щодня приймала постанови про внесення змін до їх складу, згідно з якими на день виборів кількість їх членів становила 3852 особи.

Велика плінність кадрів відбувалась і в дільничних виборчих комісіях, що дестабілізувало їхню роботу. Так, свої кандидатури до складу комісій подали 54 партії (блоки), проте більшість таких комісій (на день голосування загальна їх кількість становила 34 039, у тому числі 116 — закордонних) утворено з мінімальною чисельністю складу, за поданням голів окружних виборчих комісій [3, с. 317—318].

Основною причиною зазначеного є неготовність партій (блоків) до належного виконання своїх повноважень щодо формування виборчих комісій. І не зовсім правильним, на нашу думку, є положення законодавства, за яким тільки політичним партіям (блокам) надано право формувати склад виборчих комісій.

Як відомо, Верховна Рада України ухвалила Закон України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, міських рад і сільських, селищних, міських голів".

Згідно прийнятому депутатами рішенню, 31 жовтня 2010 року вибори проводитимуться до всіх місцевих органів влади, крім виборів депутатів до Київської міської ради та її голови, виборів до Тернопільської обласної ради.

Прийнятим законом передбачено змішану систему виборів. Половина від загальної кількості депутатського корпусу місцевої ради обирається за списками політичних партій у відповідному багатомандатному виборчому окрузі. Друга половина вибирається за мажоритарною системою в одномандатних виборчих округах.

Одномандатні мажоритарні виборчі округи у межах Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст, районів у містах утворюються відповідно виборчою комісією Автономної Республіки Крим, обласною, район-

ною, міською, районною в місті територіальною виборчою комісією не пізніше як за 40 днів до дня виборів.

У свою чергу, багатомандатний виборчий округ з виборів місцевих рад поділятиметься на виборчі територіальні округи, що входять до складу відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Рішення про утворення таких округів не приймається.

Згідно статті 18 Проекту Закону України "Про вибори депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" для підготовки і проведення голосування та підрахунку голосів виборців районні, міські (міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення, міст Києва та Севастополя) територіальні виборчі комісії не пізніше як за 35 днів до дня виборів утворюють виборчі дільниці, які є спільними для виборів депутатів та сільських, селищних, міських голів.

Систему виборчих комісій, відповідно до статті 19 Проекту Закону, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, становлять: Центральна виборча комісія; територіальні виборчі комісії; дільничні виборчі комісії.

Виборчі комісії з місцевих виборів є спеціальними колегіальними органами, які уповноважені організувати підготовку та проведення відповідних місцевих виборів, забезпечувати додержання та однакове застосування виборчого законодавства.

Статус Центральної виборчої комісії визначається Конституцією України та виборчим законодавством України

Територіальна та дільнична виборча комісії мають власні печатки, зразки яких затверджуються Центральною виборчою комісією. Крім того, територіальна виборча комісія є юридичною особою, тоді як дільнична виборча комісія не наділена статусом юридичної особи.

Територіальна виборча комісія на період здійснення своїх повноважень є постійно діючим органом, який забезпечує організацію і проведення відповідних місцевих виборів зокрема: утворює одномандатні мажоритарні виборчі округи, утворює виборчі дільниці, утворює одномандатні виборчі округи по виборах кандидатів у депутати до сільських, селищних рад, утворює одномандатні мажоритарні виборчі округи; реєструє кандидатів, списки кандидатів у депутати, висунутих місцевими організаціями партій, їх представників, уповноважених осіб; встановлює підсумки голосування за виборчими списками кандидатів у депутати по багатомандатному виборчому округу та кандидатам по одномандатному мажоритарному виборчому округу, встановлює підсумки голосування та результати місцевих виборів, виборів депутатів відповідної сільської, селищної ради та сільського, селищного голови, а також здійснює інші повноваження, передбачені виборчим законодавством України про місцеві вибори.

Порядок утворення територіальних виборчих комісій нижчого рівня відбувається комісіями вищого рівня й тільки за поданням керівних органів відповідних організацій тих партій, які представлені в парламенті.

Досить дискусійним залишається питання щодо строків утворення територіальних виборчих комісій. Так, наприклад, міським територіальним виборчим комісією на утворення районних у місті (де обираються депутати районних у місті рад) територіальних виборчих комісій відводиться лише один день. На утворення інших територі-

альних виборчих комісій виборчим законодавством про місцеві вибори відведено лише два дні. На нашу думку, відведені законодавцем такі "зжаті" строки утворення відповідних територіальних виборчих комісій ускладнюватимуть їхню діяльність.

Крім того, дискусійним, на нашу думку, в Проекті Закону прописана норма, за якою виборчий процес розпочинається за 50 днів до дня проведення чергових місцевих виборів.

Значну роль у виборчому процесі відводиться дільничній виборчій комісії, яка за своїм повноваженнями перевіряє точність списків виборців на виборчій дільниці, забезпечує можливість ознайомлення виборців з відомостями про кандидатів у депутати, зареєстрованих у відповідному виборчому окрузі, та кандидатів на посади сільського, селищного, міського голови, завчасно вручає або надсилає виборцям іменні запрошення, організовує голосування на виборчих дільницях, здійснює підрахунок голосів виборців та здійснює інші повноваження, передбачені виборчим законодавством.

Слід зазначити, що порядок утворення дільничної виборчої комісії з проведення місцевих виборів, проводиться вперше за поданням суб'єктів виборчого процесу — місцевої партійної організації, кандидата у депутати та кандидата на посаду сільського, селищного, міського голови, висунутий шляхом самовисування.

Політичні партії як суб'єкти виборчого процесу вперше заявили про себе в 1998 році, коли вибори народних депутатів України проходили на мажоритарно-пропорційній основі, яка передбачала висунання кандидатів від політичних партій та виборчих блоків політичних партій.

Відомий науковець і практик Рибачук М. Ф., зазначив, що перехід на змішану виборчу систему дав поштовх до різкого кількісного зростання політичних партій. Так, якщо у 1998 році з 53 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України, участь у чергових виборах народних депутатів України брали 44 партії, з яких 25 самостійно висунули кандидатів у народні депутати України, 19 — увійшли до складу 9 виборчих блоків, то у 2002 році із 127 зареєстрованих політичних партій 67 стали учасниками виборчого процесу, тобто 21 — самостійними суб'єктами, 46 — у складі 14 виборчих блоків партій [11, с. 210], то у парламентських виборах 2006 року суб'єктами виборчого процесу стали 45 політичних партій та виборчих блоків, з них 28 — самостійних суб'єктів та 17 виборчих блоків, до складу яких увійшла 51 політична партія. Всього брали участь у виборчому процесі 79 політичних партій [3, с. 314].

Варто наголосити на тому, що значна частина українських політиків прогнозували суттєве зменшення політичних партій після виборів народних депутатів України та депутатів місцевих рад у 2006 році. На жаль, їхні прогнози не здійснилися. А вже за станом на 20 липня 2010 року Міністерством юстиції України зареєстровано 182 політичні партії. Все це досить суттєво ускладнює орієнтування виборців щодо підтримки тієї чи іншої партії.

Бурхливий процес кількісного зростання політичних партій М. Рибачук пояснює тим, що, по-перше, відсутність в державі чіткої структуризації суспільства за сталими соціальними, економічними, а відтак, політичними та ідеологічними ознаками, дає підстави стверджувати, що політико-політична система сучасної України як така ще не склалася; по-друге, в Україні досить ліберальні умови реєстрації політичних партій, по-третє, Закон Украї-

ни "Про політичні партії в Україні" [9] ще далекий від досконалості й, безперечно, потребує ґрунтовного доопрацювання, насамперед за напрямом підвищення вимог щодо умов реєстрації тієї чи іншої політичної партії [11, с. 210].

Проте, незважаючи на вказані недоліки партійно-політичного структурування, із ухваленням у березні 2004 року Закону України "Про вибори народних депутатів України" [4] та у квітні цього ж року Закону України "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [6], на нашу думку, значно зріс авторитет політичних партій, яким надавалися широкі права та можливості.

Відповідно до зазначених законів у нашій державі запроваджено пропорційну виборчу систему виборів. Вони проводилися одночасно з місцевими виборами, частина з яких — за мажоритарною, а частина — за пропорційною системою.

Враховуючи досвід проведення в нашій державі чергових виборів народних депутатів України та органів місцевого самоврядування 2006 року, позачергових парламентських виборів 2007 року, виборів Президента України 2010 року та проаналізувавши повноваження політичних партій у виборчому процесі, можна, на нашу думку, стверджувати, що саме вони є основними суб'єктами виборчого процесу.

Виборче законодавством України надає право політичним партіям (блокам) брати участь у підготовці та реалізації майже всіх етапів виборів, а саме: уточнення списків виборців; представництво у виборчих комісіях; висунання та реєстрація кандидатів у депутати; проведення передвиборної агітації з дотриманням різних умов; рівний доступ до державних засобів масової інформації; спостереження за ходом голосування; підрахунок голосів та встановленні підсумків голосування. Таким чином, можна стверджувати, що законодавчо досить суттєво посилено роль політичних партій у політичному житті країни.

Відтепер, відповідно до зазначених виборчих законів, право висунання кандидатів у народні депутати, кандидатів у депутати місцевих рад (крім депутатів сільських, селищних, міських у районі рад) належить винятково політичним партіям (блокам), які були зареєстровані в установленому законом порядку, не пізніше ніж за триста шістьдесят п'ять днів до дня проведення виборів, або виборчий блок партій за умови, що всі партії, які входять до блоку, зареєстровані не пізніше як за триста шістьдесят п'ять днів до дня виборів. Крім того, політичним партіям надається право висувати також і кандидатів у Президенти України.

Слід зазначити, що відповідно до виборчого законодавства для політичних партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу — встановлені гарантії їхньої діяльності. Так, політична партія (блок), яка висунула кандидатів у депутати, має право делегувати одного представника до Центральної виборчої комісії з правом дорадчого голосу, а також може мати не більше п'яти уповноважених осіб у загальнодержавному виборчому окрузі та не більше двох уповноважених осіб у кожному територіальному окрузі.

Виборчим законодавством України передбачені гарантії діяльності кандидатів у депутати як суб'єктів виборчого процесу. Так, кандидату в депутати, крім кандидата у депутати, який є Президентом України або на-

родним депутатом України, не може бути відмовлено у звільненні на період передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки.

Крім того, кандидат у депутати під час виборчого процесу не може бути звільнений з роботи з ініціативи власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, командира військової частини (формування). Кандидат у депутати без його згоди не може бути переведений на іншу роботу, направлений у відрядження, а також призваний на військову або альтернативну (невійськову) службу, навчальні (перевірні) та спеціальні збори військовозобов'язаних.

Кандидат на посаду Президента України має право на безоплатний проїзд всіма видами пасажирського транспорту (за винятком таксі), охорону.

Кандидат на посаду Президента України, зареєстрований Центральною виборчою комісією, має право делегувати одного уповноваженого представника до Центральної виборчої комісії з правом дорадчого голосу, який представляє його інтереси в Центральній виборчій комісії під час виборчого процесу.

Виборче законодавство України передбачає участь у виборчому процесі офіційних спостерігачів від партій (блоків) — суб'єктів виборчого процесу — від кандидатів на посаду Президента України, кандидатів у депутати до місцевих рад, які висунули кандидатів.

Слід зазначити, що виборче законодавство офіційним спостерігачам від партій (блоків), від кандидатів на пост Президента України надає досить суттєві права, зокрема: перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів виборчої комісії, у тому числі під час видачі бюлетенів виборцям і підрахунку голосів; робити фото- та кінозйомки, аудіо та відеозаписи, не порушуючи при цьому таємниці голосування; бути присутнім при видачі виборчих бюлетенів членам дільничної виборчої комісії; бути присутнім на засіданнях дільничних та окружних виборчих комісій, у тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці, встановлення підсумків голосування в територіальному виборчому окрузі; отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів, встановлення результатів голосування та ін.

Таким чином, проведений аналіз участі суб'єктів виборчого процесу у парламентських, президентських та місцевих виборах дозволив нам дійти до наступного висновку.

На законодавчому рівні закріпити ряд положень, які передбачали б проведення виборчого процесу в Україні на високому організаційному рівні з дотриманням демократичних засад, зокрема:

— вдосконалити порядок формування виборчих комісій. На нашу думку, формувати територіальні й дільничні виборчі комісії повинні органи місцевого самоврядування за поданням відповідних політичних партій;

— запровадити спеціальне навчання для членів територіальних виборчих комісій з питань організації підготовки і проведення виборів і референдумів з видачею їм відповідного посвідчення;

— передбачити норму, яка забезпечила б обрання народних депутатів за відкритими списками (з преференціями);

— для структуризації суспільства і парламенту за-

боронити політичним партіям утворювати виборчі блоки при обранні народних депутатів України та підвищити відповідні вимоги щодо реєстрації політичних партій. У цьому і полягатимуть перспективи наших подальших досліджень.

Література:

1. Бекешкіна І. Функції української громадських організацій невластиві громадському сектору в країнах розвинутої демократії // Часопис ПАРЛАМЕНТ. — 2007. — № 2. — С. 56.

2. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики // Суб'єкти та інститути: оцінювання спроможності держави в політиці / за редакцією М. Говлет, М. Рамеш. — Л.: Кальвія. — 262 с.

3. Завалевська В.О. Правове регулювання та проблеми участі політичних партій у виборчому процесі з виборів народних депутатів України 2006 року / Завалевська В.О. // Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи: Міжнар. наук.-практ. конф., 31 жовт. — 1 лист. 2007 р.: тези доп. — К.: Вид-во ЦВК, 2007. — С. 314.

4. Закон України від 25.03.2004 № 1665-IV "Про вибори народних депутатів України" № 2755 — III: [зі змінами] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665>

5. Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV "Про вибори Президента України": [зі змінами]; [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?source=ig&h>

6. Закон України від 6 квітня 2004 року № 1667-IV "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів": [зі змінами] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1667-15>

7. Закон України від 30.06.2004 № 1932-IV "Про Центральну виборчу комісію" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1932-15>

8. Закон України від 03 липня 1991 року № 1286 — XII "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>

9. Закон України від 05.04.2001 № 2365 — III "Про політичні партії в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>

10. Конституція України. Закон України "Про внесення змін до Конституції України". — К.: Велес, 2005. — 48.

11. Рибачук М.Ф. Вибори 2002: Політико-правовий статус політичних партій / Рибачук М. Ф. // Вибори і референдуми в Україні: законодавче забезпечення, проблеми реалізації та шляхи вдосконалення. — К.: ЦВК, 2003. — С. 210.

12. Рябець М.М. Практика реалізації законодавства про вибори та референдуми в Україні та шляхи його подальшого вдосконалення / М. Рябець // Центральна виборча комісія: віхи становлення та розвитку: Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. — К.: ЦВК, 2003. — С. 541.

13. Ставнійчук М.І. Виборча система України та її принципи // Вибори в Україні. Науково-популярне видання. — К., 1998. — 48 с.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2010 р.